

La Universitat de Barcelona i el primer franquisme

JAUME CLARET MIRANDA

EL LLARG CAMÍ FINS A LA REFORMA REPUBLICANA

La Universitat espanyola s'havia convertit al llarg del segle XIX en una oficina on es despatxaven titulacions acadèmiques, fortament centralitzada, minoritària, exclusivista i sotmesa al govern. Sense pressupost ni recerca, es limitava a transmetre coneixements de manera llibresca, memorística, poc pràctica i escassament formativa.¹ De forma paral·lela, però no coincident, des de 1850, trobem dos corrents crítics amb el món universitari espanyol: un situat a Madrid i encapçalat pels homes de la Institución Libre de Enseñanza (ILE), i un altre a Barcelona al voltant de diferents iniciatives culturals, intel·lectuals i polítiques. Aquestes últimes cristal·litzarien en el I Congrés Universitari Català el 1902-1903, que donà lloc el 1906 als Estudis Universitaris Catalans, i del II Congrés Universitari Català el 1918, d'on sorgí el primer projecte d'autonomia universitària.² Entremig, naixia l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), que desenvoluparia una tasca similar a la Junta para la Ampliación de Estudios (JAE).

Però la decisió de reformar el sistema universitari s'havia de prendre des del Govern. L'oportunitat no va arribar fins al canvi de règim i la instauració de la Segona República. Els nous dirigents republicans coincidien a subratllar la importància d'estendre l'educació —en tots els seus nivells— arreu per poder passar d'un país de súbdits a un altre de ciutadans, conscients dels seus drets i els seus deures.³ El ministre Marcel·lí Domingo declarava:

1. PUIG I CADAVALCH, J., «Problemes actuals de la Universitat catalana», *Conferències sobre la Universitat de Barcelona*, Barcelona, Altés, 1935, p. 9-32.

2. *Projecte d'Estatut de la Universitat Catalana*, Barcelona, 1919.

3. DUARTE, Á., *Història del republicanisme a Catalunya*, Vic i Lleida, Eumo i Pagès, 2004, p. 270-273, mostra la continuïtat d'aquesta creença republicana. Un exemple de la tasca republicana pot veure's a *Biblioteca en guerra*, Madrid, Biblioteca Nacional, 2005.

La instauración de la democracia puede ser por la violencia, su consolidación solo es por la cultura. Donde la cultura falta, el sistema democrático se pervierte, se esteriliza, se desfigura o cae, no por la presión, sino por interna consunción.⁴

A Catalunya, a la vinculació entre República i ensenyament s'hi va afegir el concepte de catalanitat. Per les autoritats autonòmiques catalanes, la reforma educativa anava lligada al reconeixement de la cultura i de la llengua catalanes. El procés no fou senzill. Ja durant el debat de l'Estatut de Catalunya l'ensenyament i la llengua van donar lloc a topades de posicions fortament contraposades entre els diputats espanyols.⁵ La proposta de fer evolucionar el centre existent cap a una universitat única, bilingüe i regida per un Patronat aixecava suspicàcies, verbalitzades per exemple per José María Gil Robles:

No serán más que un instrumento de catalanización, mejor podríamos decir *desespañolización*, que acabaría con todo germen de cultura española dentro del ámbito a que alcanzara la actividad de la Universidad catalana.⁶

Enfront, hi trobaven discursos com el del mateix president Manuel Azaña, que defensava aquesta futura UB única i bilingüe com:

El foco donde pueden concurrir unos y otros; en vez de separarlos hay que asimilarlos, juntarlos, y hacerlos aprender a estudiar y a estimarse en común; ése es el carácter que tiene la cultura española en Cataluña: doble pero común.⁷

L'autonomia universitària, després d'una d'experimental limitada a la Facultat de Filosofia i Lletres de Madrid i Barcelona des de 1931, fou atorgada pel decret del primer de juny de 1933 (*Gaceta*, dos de juny). El cinc de juliol es nomenava el Patronat, més el rector que n'era vocal nat. La bona sintonia entre ambdós governs va concretar-se en Pompeu Fabra Poch (president), Domènec Barnés Salinas, August Pi i Sunyer, Joaquim Balcells Pinto (secretari) i Josep Xirau Palau, per la Generalitat; i Gregorio Marañón, Américo Castro Quesada, Antonio García Banús, Cándido Bolívar Pieltain i Antoni Trias i Pujol, pel Govern de la República. Com que el rector Jaume Serra Húnter va dimitir el mateix juliol,⁸ Pere

4. DOMINGO, M., *La experiencia del poder*, Madrid, Quemades, 1934, p. 159.

5. PÉREZ GALÁN, M., *La enseñanza en la Segunda República*, Madrid, Mondadori, 1988, p. 157-165, tracta a bastament el debat parlamentari.

6. GIL ROBLES, J. M., *Discursos Parlamentarios*, Madrid, Taurus, 1971, p. 150.

7. AZAÑA, M., *Obras completas*, Mèxic, Oasis, 1966, vol. II, p. 277-278.

8. SEGARRA, M., *Pompeu Fabra*, Barcelona, Empúries, 1991, p. 126, assegura que la dimissió de Jaume Serra Húnter s'hauria degut al desacord amb «l'obediència al Patronat que aquest li imposava».

Bosch Gimpera, fins aleshores degà de Filosofia i Lletres, va substituir-lo al capdavant del rectorat i va integrar-se al Patronat com a vocal.

No m'hi estendré, però el nou model va haver de fer front també a fortes crítiques internes. El Patronat era acusat, per un nombrós grups de catedràtics ordinaris, de ser un òrgan dictatorial que «ha rehuído constantemente todo contacto con el Claustro Universitario porque “temía su acción fiscalizadora”», i se subratllaven els perills que esdevingués «hereditario e irresponsable».⁹

La part positiva fou la renovació metodològica, ideològica i física operada a la UB en els àmbits docent, administratiu i econòmic. El nou rector, Bosch Gimpera, explica com es feren coses tan bàsiques com pintar les parets i canviar els bancs atrotinats. Van instal·lar-hi llum elèctrica i van convertir en bar un subterrani fins aleshores malendreçat, es va obrir el jardí i es va invertir en millorar la biblioteca.¹⁰ Però, el seu principal èxit fou convertir-la en la Universitat de Catalunya. Entre la munió de canvis, destaca la incorporació d'intel·lectuals i científics de vàlua reconeguda com Ferran Soldevila, Jordi Rubió i Balaguer, Nicolau d'Olwer, Carles Riba o la major part dels professionals de l'Hospital de Sant Pau.¹¹ Es tractava d'un model deutor dels seus contemporanis anglesos i germànics, afavorit pel limitat nombre d'alumnes que facilitava la qualitat de l'ensenyament i la personalització. Però, com ens recorda Jordi Maragall:

La Universitat Autònoma de Catalunya, com se l'anomenava popularment, seguia essent una universitat elitista, classista, malgrat el sistema de beques que instaurà la Conselleria de Cultura de la Generalitat. Aquella era una revolució burgesa i no obrerista.¹²

9. DEULOFEU I POCH, J., *La verdad acerca de la Universidad Autónoma de Barcelona*, Barcelona, Castells, 1933, p. 13 i 7. És un recull d'articles publicats prèviament a *El Diluvio* com a resposta a la conferència del també catedràtic BALCELLS, J., *Organización de la Universidad autónoma*, reproduïda parcialment a *La Vanguardia* del 22 d'octubre. Deulofeu ja havia tractat amb anterioritat el tema a *A propòsit de la catalanització de la Universitat de Barcelona*, Barcelona, Clarasó, 1932; i a *La Universidad de Barcelona y el Estatuto de Cataluña*, Barcelona, Clarasó, juny 1932. També el catedràtic Tomàs CARRERAS ARTAU va criticar la reforma estatutària impulsada pel Patronat, qualificant-la de «feixista». *La Universitat Autònoma de Barcelona i el Patronat Universitari*, Barcelona, Bosch, 1933, p. 27.

10. BOSCH GIMPERA, P., *Memòries*, Barcelona, Edicions 62, 1980, p. 170-186. En el mateix sentit, FABRA, P., «L'obra de la Universitat Autònoma», a *Conferències sobre la Universitat de Barcelona*, Barcelona, Altés, 1935, p. 131-152.

11. La politització de l'autonomia de la UB donava especial ressò a totes les seves actuacions. El nomenament de catedràtics d'altres centres fou objecte de debats parlamentaris. MARAGALL, J., *Balanç de la Universitat Autònoma*. Barcelona, Nova Terra, 1969, p. 26, nota 14. També hi hagué professors com Jorge GUILLÉN i Dámaso ALONSO que «recelosos davant una universitat bilingüe, no van voler incorporar-se». SEGARRA, M., *Pompeu Fabra, op. cit.*, p. 125.

12. MARAGALL, J., *El que passa i els qui han passat*, Barcelona, Edicions 62, 1985, p. 142; i BOSCH GIMPERA, P., *La Universitat i Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1971, p. 54, on relata la creació de

La UB autònoma va tenir una vida accidentada per l'estreta relació del centre amb els esdeveniments polítics i socials, i la implicació política directa de bona part del professorat. Els fets del sis d'octubre del 1934 provocaren la suspensió del Patronat universitari (*Gaceta*, tres de novembre) i l'empresonament de part dels seus membres.¹³ Durant l'any i escaig de suspensió, la Universitat no deixà d'ésser nominalment autònoma, però, suspès el Patronat, fou regida per un comissari general nomenat per Madrid.

Fins al Decret del 24 de febrer de 1936, amb el triomf de les esquerres a les eleccions generals, l'autonomia, el Patronat presidit per Fabra i el rector Bosch Gimpera no van ser reposats.¹⁴ Sis mesos més tard començava la guerra civil i la vida universitària registrava l'anormalitat de la situació, amb l'absència de bon nombre de professors i alumnes. Si sumem els dos períodes de treball efectiu, el Patronat només va funcionar amb normalitat durant vint-i-dos mesos escassos.

LA UNIVERSITAT NACIONALCATÒLICA

L'autonomia de la Universitat de Barcelona moria legalment, per Decret de 28 de gener de 1939 (BOE, tres de febrer), dos dies després d'acabades les operacions de la guerra civil a Barcelona. La decisió no buscava castigar les seves realitzacions acadèmiques, científiques o pedagògiques, sinó el catalanisme —entès com a separatisme— que impregnava tot el que feia. Com reconeixia el mateix general Franco: «En cuanto a la suerte futura de Cataluña, hemos de decir, que esta es precisamente una de las causas fundamentales de nuestro levantamiento».¹⁵

La Universitat de Barcelona era vista, per les noves autoritats franquistes, com «el más formidable baluarte de los enemigos de Dios y de España» i un «foco de infección» que inoculava arreu «el virus del separatismo y el tóxico de las teorías

---

l'Institut d'Acció Social, Universitària i Escolar de Catalunya, sota la direcció d'Antoni M. SBERT, encarregat de la concessió de beques i de la creació de residències d'estudiants.

13. BOSCH GIMPERA, P., *La Universitat i Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1971, p. 59-60; TRIAS I PUJOL, A., *La autonomía de la Universidad de Barcelona*, Barcelona, Camps Calmet, p. 60-62, però especialment a les notes 38, 39 i 40 es fa una contundent defensa del Patronat. També, MARAGALL, J., *El que passa i els qui han passat*, Barcelona, Edicions 62, 1985, p. 118, davant les crides del ministre Villalobos, amb qui havia coincidit a la Universitat de Salamanca, Trias va respondre contundentment: «No esperen que dimitemos. Fuimos nombrados por los gobiernos de la República y de la Generalitat y no hemos cometido ningún delito. Nuestra dimisión podría darlo a entender».

14. També va aprovar-se un decret el 21 de març de 1936 (*Gaceta*, 22 de març) que atorgava totes les competències sobre qüestions econòmiques de la UB al Patronat. Aquest només havia de respondre davant el Tribunal de Comptes de la República i remetre una còpia a ambdós governs.

15. Díez, J. E., *Colección de proclamas y arengas del excelentísimo señor general don Francisco Franco, jefe del Estado y Generalísimo del Ejército salvador de España*, Sevilla, Carmona, 1937, p. 114.

más disparatadas».¹⁶ La repressió havia de tenir un caràcter exemplar per tal d'extirpar un esperit que, es deia, havia posat en perill la unitat espanyola. A tall d'exemple, entre els papers del ministre d'Educació Nacional del primer govern del general Francisco Franco, Pedro Sainz Rodríguez, trobem una consulta sobre «la suerte» dels prohoms membres del Patronat universitari, i, el mateix ministre, a mà, hi escriu un contundent: «a la calle».¹⁷ Aquest era el futur que esperava a aquella extraordinària generació d'intel·lectuals i científics.

L'obsessiva persecució contra la UB republicana va fer que el jutge instructor i futur rector Francisco Gómez del Campillo formulés invariablement dues preguntes no incloses en el qüestionari oficial de depuració. La primera demanava: «Explique su actitud en el pleito suscitado entre el extinguido Patronato de esta Universidad y un número de Catedráticos numerarios de la misma»; i la segona deia: «En qué idioma explicó sus clases».

Des de bon començament s'estableix amb relativa rapidesa i claredat la diferència entre afectes i desafectes, rehabilitats i sancionats. El primer grup estava format per aquells que s'havien incorporat a l'Espanya nacional durant la guerra, ocupant càrrecs de responsabilitat o combatent, els sancionats per la República, els que restant a territori català havien participat en la cinquena columna o ajudat persones de dretes o religiosos a fugir o amagar-se, els que havien militat en partits d'ordre o col·laborat amb la dictadura del general Miguel Primo de Rivera, i aquells que comptaven amb avaladors importants. Els desafectes, els vençuts, eren tots els altres.

Les mateixes circumstàncies bèl·liques dificultaren les mitges tintes. En romandre com la rereguarda republicana durant pràcticament tota la guerra, la major part dels docents barcelonins s'havien hagut de posicionar públicament. A més, les autoritats franquistes disposaven dels arxius republicans capturats. Tota referència que no fos sancionadora, fins i tot la simple passivitat, era entesa com un càrrec. Alhora, la mateixa geografia —la proximitat de la frontera— i la consciència de la sort que els esperava van fer que els docents més significats emprenguessin el camí de l'exili. El rector Bosch Gimpera tenia clar que «si la sublevació hagués triomfat a Barcelona, jo hauria estat un dels liquidats».¹⁸

La rellevància de la pèrdua era tant qualitativa com quantitativa. Com mostra Santiago López, la purga i la guerra van castigar especialment «los tramos de

16. *El Correo Catalán*, 29 de setembre de 1939, p. 3, citat a BENET, J., *Catalunya sota el règim franquista. Informe sobre la persecució de la llengua i la cultura de Catalunya pel règim del general Franco*, París, Edicions Catalanes de París, 1973, p. 346.

17. Arxiu de SAINZ RODRÍGUEZ, P. (APSR), capsa 92, documentació 28. Citat també per DE RIQUER, B., «Presentación» a MORENTE VALERO, F., *La depuración del Magisterio Nacional (1936-1943). La escuela y el Estado Nuevo*, Valladolid, Ámbito, 1997, p. 18-19.

18. BOSCH GIMPERA, P., *Memòries*, Barcelona, Edicions 62, 1980, p. 224.

mayor calidad», els més joves i compromesos amb la República. El mal s'estenia més enllà de les persones concretes. La qualitat mitjana dels claudres se'n ressentí, tant pels que restaren —«los que quedaron eran peores» i vells, en general—, com pels que entraren més per criteris polítics que científics. El capital humà, la voluntat autàrquica governamental i els lligams amb les potències de l'eix condicionaren la política científica del primer franquisme cap a la investigació aplicada, la ruptura del discurs civil a la ciència i la transferència tecnològica.¹⁹

Pocs mesos després de l'ocupació, la UB s'havia capgirat completament. L'expulsió, la depuració, l'autodepuració i l'exili tingueren l'efecte buscat per les autoritats franquistes: eliminar els plantejaments més progressistes, singulars i autòctons del món universitari català. Una contrarevolució accentuada i, al mateix temps, sincronitzada amb el clima intel·lectual general espanyol. El retrocés no es limitava a la ciència i les lletres sotmeses a la ideologia nacionalcatòlica, sinó que també afectava la tècnica. Com ha recollit Guillermo Lusa, el franquisme va incrementar l'esquerda científica respecte dels països de l'entorn, ja que les directrius polítiques s'imposaven a les raons tècniques i econòmiques: «Se produjo así un anacrónico renacimiento de la técnica empírica y de tecnologías caducas, representadas paradigmáticamente por el *gasógeno*, o por el papel elaborado con hoja de patata».²⁰

Algú tan proper durant aquests primers anys al nou règim com el periodista Manuel Brunet, pels volts dels anys quaranta, retratava amb cruesa la situació:

A Falange se li va donar com a botí de guerra la facultat de restringir tota mena d'equips professionals eliminant tots els experts que poguessin «fer nosa». Les depuracions i els qualificatius de *rojo* i *separatista* serviren per arraconar multitud d'homes intel·ligents de dreta i d'esquerra, presents a Espanya o emigrats que poden anar amb el cap ben alt. Un examen fictici servia per fer batxiller un feixista, per fer-ne un advocat o un metge. Aquesta tàctica ha afamat a milers de famílies, ha fet impossible la reconciliació, ha significat l'estraperlitza-ció de la cultura i ha submergit el país en la mediocritat.²¹

El Claustre va veure's profundament modificat, no només per la separació i l'exili de nombrosos docents, sinó també per la promoció d'altres a llocs de

19. LÓPEZ, S., «La investigación científica y técnica antes y después de la guerra civil», a GÓMEZ, A. (coord.), *Economía y sociedad en la España moderna y contemporánea*, Madrid, Síntesis, 1996, p. 265-275, cites de les p. 269 i 270.

20. LUSA MONFORTE, G., *Depuración y autarquía (1939-1940)*, Barcelona, Documentos de la Escuela de Ingenieros Industriales de Barcelona, Escola Tècnica Superior d'Enginyeria Industrial de Barcelona, 2008, p. 5.

21. Cita extreta de MONTERO, F., «Manuel Brunet, periodista d'idees», a LARIOS, J. (ed.), *La cara fosca de la cultura catalana*, Ciutat de Mallorca, Leonard Muntaner, 2014, p. 253.

responsabilitat a l'administració i la incorporació d'afectes des de centres de secundària o d'altres universitats. La universitat franquista esdevenia un botí de guerra ple d'oportunitats, on ja no prevalia el mèrit científic i/o acadèmic, sinó l'ideològic i/o militar. Cal tenir en compte que la simple declaració com a «incurso» d'un catedràtic repercutia positivament i automàtica en el sou i la posició de la resta del cos docent. Com recordava Pedro Laín Entralgo, són els anys en què «se decía: “¿Quién es masón? El que va por delante en el escalafón”».²²

Mitjançant les conegudes «oposiciones patrióticas», regides per tribunals «integrados por personas ideológicamente seguras»,²³ va garantir-se el control de l'escalafó durant gairebé tot el franquisme. Pel ministre Ibáñez Martín, es tractava d'«abrir de par en par las puertas a una nueva generación no contaminada de pasados errores».²⁴ Però la promoció no comprenia les professores, que restaven en el 3 % del total espanyol el curs 1940-41. Fins al 1953 no va existir cap catedràtica. El Nuevo Régimen obstaculitzava l'accés de la dona al batxillerat universitari, en considerar que calia «encauzar la gran corriente de estudiantes apartándolas de la pedantería feminista de bachilleras y universitarias que deben ser la excepción, orientándolas hacia su propio magnífico ser femenino que se desarrolla en el hogar».²⁵

Les noves autoritats franquistes van procedir a desarticular la cultura i la intel·lectualitat catalanes, i les seves connexions amb la societat.²⁶ Ras i curt, suposava l'eliminació de tot allò que, independentment del seu caràcter conservador o revolucionari, expressés catalanitat, fossin competències traspassades, institucions, sistema escolar, biblioteques o la mateixa llengua.

En el cas de la llengua, el catedràtic de Madrid, Àngel González Palencia, deixava clara la nova política lingüística en una conferència a la UB el juny del 1939: «Ha de mantenerse la unidad lingüística como instrumento de poder, seguros como Nebrija decía con razón, de que la lengua es compañera del imperio. Y hemos de convencer a los obcecados de que es una locura prescindir de una lengua con la que se entienden ochenta millones de hombres en el mundo, para usar

22. LAÍN ENTRALGO, P., *Descargo de conciencia (1930-1960)*, Barcelona, Barral, 1976, p. 283, nota 12.

23. LAÍN ENTRALGO, P., *El problema de la Universidad. Reflexiones de urgencia*, Madrid, Edicusa, 1968, p. 93.

24. S'incorporen a l'escalafó 47 nous catedràtics el 1940, 29 el 1941, 43 el 1942, 31 el 1944 i 36 el 1945. Tampoc s'ha d'oblidar l'extensa normativa franquista que reservava vacants per a excombatents, excaptius, mutilats i familiars, que s'inicia amb el decret del 12 de març de 1937 (BOE, 16 de març).

25. Citat per ALTED, A., «Notas para la configuración y el análisis de la política cultural del franquismo en sus comienzos: la labor del Ministerio de Educación Nacional durante la guerra», a FONTANA, J. (ed.), *España bajo el franquismo*, Barcelona, Crítica, 2000, p. 220.

26. Catalunya no va ser l'excepció, quelcom similar succeí, per exemple, en el cas valencià, AZNAR, M., «La ruptura del procés de redreçament cultural al País Valencià (1936-1939)», *Els Marges*, 13, Barcelona, Curial, 1974.

otra que no sirve más que para andar por casa».²⁷ Recordem que fins al 1965 no es restaura una primera càtedra de Llengua i Literatura catalanes en la figura d'Antoni Comas Pujol. Cartells amb la llegenda «Hablad el idioma del imperio» — presents fins al 1952— feien companyia a crucifixos i retrats del general Franco i José Antonio Primo de Rivera.²⁸

El control ideològic impregnava el mateix ensenyament, amb la creació de l'assignatura obligatòria de Formació del Espiritu Nacional, i l'administració universitària, amb l'imprescindible certificat d'adhesió per realitzar qualsevol gestió. A més, es fomentava la litúrgia universitària com a exaltació del nacional-catolicisme, i els actes religiosos de desgreuge i penitència.²⁹ Al seu torn, s'eliminaven els tres escuts de Catalunya que hi havia a l'edifici universitari —a les façanes principal i posterior, i davant del vestíbul de l'escala d'honor—; i del lema universitari s'hi escapçava el subjecte «libertas», deixant un orfe «perfundet omnia luce», acompanyat això sí per la imatge de la Immaculada Concepció. El lema complet no es recuperaria fins al 1987. També desaparegueren els retrats de Manuel Milà i Fontanals, Antoni de Capmany, Pròsper de Bofarull, Bonaventura Carles Aribau, Ramon Martí d'Aixelà, Manuel de Cabanyes, i no s'inclogueren els dels rectors Jaume Serra i Hünter i Pere Bosch i Gimpera. Fins al 1970, durant el primer mandat (1969-1971) com a rector de Fabià Estapé, no va completar-se la galeria d'històrics retrats.³⁰

La personalitat del nacionalcatòlic, monàrquic i pro Opus Dei ministre José Ibáñez Martín marcaria la tria dels nous dirigents barcelonins on, després d'uns mesos d'interinitat postbèlica amb el catedràtic de Farmàcia galènica i exrector primorriverista Enrique Soler Batlle (de gener a febrer de 1939) i el catedràtic de Química inorgànica i excompany de dòmino del general Franco a Oviedo Emilio Jimeno Gil (de març del 1939 a juliol del 1941), es consolidaria com a màxim responsable el ja citat catedràtic de dret canònic Francisco Gómez del Campillo.³¹

Malgrat els intents de normalitzar la situació acadèmica, fins al mes d'octubre del 1940 no es reprengueren les classes amb certa regularitat, després de trampejar el curs 1939-1940 amb un cicle de conferències sobre «Aspectos y problemas

27. GONZÁLEZ PALENCIA, Á., «La educación literaria en España. Pasado y futuro», *Aspectos y problemas de la nueva organización de España*, Cicle de conferències, Barcelona, Universitat de Barcelona, maig-juliol de 1939, p. 61.

28. COLOMER I CALSINA, J. M., *Els estudiants de Barcelona sota el franquisme*, Barcelona, Curial, v. I, p. 15.

29. COLOMER I CALSINA, J. M., *Els estudiants de Barcelona sota el franquisme*, Barcelona, Curial, v. I, p. 25.

30. ESTAPÉ, F., *De tots colors. Memòries*, Barcelona, Edicions 62, 2001, p. 240-241.

31. AGA, secció Educació, IDD 1.03, capsa 31/1467, expedient personal de Francisco Gómez del Campillo. Es va jubilar el 2 d'abril de 1943, però es mantingué com a rector un temps més.

de la nueva organización de España»,³² i una sèrie de cursets i exàmens de convalidació. Aquests eren tan accelerats que els matriculats a l'agost ja se'ls permetia accedir als cursos normals a l'octubre, en haver recuperat en poques setmanes «los tres cursos retrasados». Les convalidacions també tenien un caràcter polític i, a banda de dur «estilográfica o lápiz-tinta», els excombatents havien d'aportar «documento acreditativo de su carácter».³³ Novament, eren uns mèrits ben allunyats dels acadèmics aquells que es tenien en consideració.

La nova Universitat, on es barrejaven vencedors i uns quants vençuts, recuperava el caràcter classista en desaparèixer les beques i les iniciatives d'acostar els estudis superiors al poble, així com predominantment masculina. El nombre de matriculats va tenir una evolució lleugerament ascendent, després del parèntesi bèl·lic, amb 4.936 alumnes el curs 1941-42 (el 14,2 % del total d'alumnat universitari espanyol), 5.261 el 1942-43, 6.253 el 1943-44 i 5.230 el 1944-45.³⁴ Poc èxit podia tenir un centre obsessionat per les mesures contrareformadores i limitat pel sotmetiment a les directrius ministerials i l'autarquia cultural practicada pel règim franquista. Més que impulsora de la modernitat, com defensaven els seus apòloges, la Universitat esdevenia la plataforma cultural de la nova ideologia reaccionària imperant i particip del desmuntatge de les reformes republicanes.

La Ley de Ordenación de la Universidad Española (LOU) aprovada el 1943 sancionava un model universitari fortament centralitzat i piramidal. Tot nomenament emanava de la superioritat, on només s'escoltava la veu dels professors numeraris i on cada rector exercia el control absolut del seu districte universitari i representava el conjunt del sistema com a procuradors nats a les Corts franquistes, passant comptes només davant del ministre, a qui devia el nomenament. La llei també garantia l'homogeneïtzació dels plans d'estudis, a més de retornar l'exclusivitat sobre el Doctorat a la Universitat de Madrid.

Endebades el preàmbul de la LOU s'esforçava a assegurar que Espanya «es sede de los mejores maestros de Europa, produce una ciencia que se enseña en el mundo [...] salen nuestras ideas a la par que nuestras naves a conquistar el mundo, la voz de nuestros universitarios se escucha en todas las aulas de Europa, que llegan a ser feudo de nuestro pensamiento científico». La presència d'intel·lectuals i científics espanyols a l'estranger era real però protagonitzada per les

32. Es publicaria en format llibre el mateix 1939 (vegeu nota 5). L'any següent es va repetir el cicle sota el títol: *Problemas técnicos de importancia económica en la nueva organización de España*, II Cicle de conferències, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1940.

33. FABRE, J., *Els que es van quedar*, Barcelona, PAM, 2003, p. 315-318; JIMENO GIL, E., *Algunos problemas de la enseñanza*. Discurs inaugural de l'any acadèmic 1939-1940, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1939, p. 5-11.

34. MONTORO, R., *La Universidad en la España de Franco (1939-1970). Un análisis sociológico*, Madrid, CIS, 1981, p. 148-149.

desenes d'exiliats, i no gràcies a la «Universidad imperial». Pel que fa a la resta, com responia el catedràtic de Lògica i expresident del Congrés dels Diputats de la República, Julián Besteiro, a l'instructor que li demanava pel Tesoro Nacional, es trobava «en las cárceles y en los campos de concentración».³⁵

La nova Universitat segregava la docència de la investigació, ja que, segons el ministre Ibáñez Martín, «lo verdaderamente importante, desde el punto de vista político, es cristalizar la enseñanza del Estado, arrancar de la docencia y de la creación científica la neutralidad ideológica y desterrar el laicismo, para formar una nueva juventud poseída de aquel principio agustiniano de que mucha ciencia no acerca al Ser Supremo».³⁶ La preeminència catòlica i les classes de Formación del Espíritu Nacional (FEN) havien de garantir «que la nueva Universidad respira y siente en español y forma auténticos ciudadanos para los que el amor a la Patria está por encima de todas las cosas, sin que lo deforme y corrompa la soberbia científica».³⁷ Tampoc no era res excepcional si tenim en compte que el franquisme defensava que la universitat ensenyés una ciència «supeditada a los intereses del Estado Nacional-Sindicalista. De lo contrario, no la admitiremos, porque preferimos ser ignorantes pero buenos, antes que doctos pero malos españoles».³⁸

LES PRIMERES ESQUERDES

Davant d'aquest panorama segurament pocs haguessin apostat per un canvi tan radical que convertís en pocs anys la universitat, d'una banda, en un quotidià mal de cap d'ordre públic, descrèdit i deslegitimació pel franquisme; i, de l'altra, en un centre d'agitació política constant i de presa de consciència crítica. Són els vint anys que van del Sindicato Español Universitario (SEU)³⁹ al Sindicat Democràtic d'Estudiants de la Universitat de Barcelona (SDEUB). Però no avancem esdeveniments.

El SEU, fundat inicialment el novembre del 1933, va convertir-se a partir del decret del 23 de setembre de 1939 en l'única organització legal dels estudiants

35. FERNÁNDEZ SANTANDER, C., *Alzamiento y guerra civil en Galicia (1936-1939)*, la Corunya, Edicions do Castro, 2000, II, p. 618.

36. *La Vanguardia Española*, 10 de juny de 1943, citat a COLOMER I CALSINA, J. M., *Els estudiants de Barcelona sota el franquisme*, Barcelona, Curial, v. I, p. 25.

37. IBÁÑEZ MARTÍN, J., *Realidades universitarias en 1944. Discurso de apertura del curso académico 1944-45*, València, Universitat de València, 1944, p. 14.

38. ZAMORANO RUIZ, G., cap del SEU valencià, durant el discurs inaugural del curs 1940-41, citat per SANZ DÍAZ, B., *Rojos y demócratas. La oposición al franquismo en la Universidad de Valencia 1939-1975*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2002, p. 14.

39. El treball més complet sobre el SEU segueix sent el de RUIZ CARNICER, M. Á., *El Sindicato Español Universitario (SEU), 1939-1965. La socialización política de la juventud universitaria en el franquismo*, Madrid, Siglo XXI, 1996.

universitaris. Totalment jerarquitzat i en mans falangistes, al districte universitari de Barcelona obtenia la ràtio més baixa d'afiliats amb poc més del 30 %. A partir de 1943, amb la ja citada LOU, ser-ne membre va passar a ser obligatori. Les dades, per tant, esdevenien irrellevants i la preeminència venia a compensar l'escassa influència del partit únic al món universitari, on els sectors catòlics eren preponderants.⁴⁰

Durant els primers anys, els líders del SEU van fer valer el seu paper de curadors de les essències, tant a través de les ja mencionades classes de FEN, com de l'imprescindible certificat d'adhesió per realitzar qualsevol gestió o els diversos cerimonials d'exaltació nacionalcatòlica. Com recorda Josep Maria Colomer, a la dècada dels quaranta i vestits amb uniforme de Falange:

Al principi de cada classe, tots els estudiants, dempeus, havien de saludar braç enlaire al professor que entrava. Solament quan aquest havia contestat el *salut*, podien seure els disciplinats —i gimnàstics, de tant repetir-ho diversos cops al dia— alumnes. A totes les aules hi havia, a l'esquerra de la tarima del catedràtic, la «silla del estudiante caído», amb una bandera espanyola pintada a l'espatller. I més d'un estudiant «no caído» va ser furiosament agredit per haver intentat seure-hi.⁴¹

Són els anys de Pablo Porta al capdavant del SEU de Catalunya i Balears, quan ser fill de vençut, sospitós de no prou addicte al règim o membre del Front Universitari de Catalunya —fundat el mes de novembre de 1944 en una cel·la de l'Abadia de Montserrat— comportava assetjament i pallisses. Són els anys del rector Enrique Luño Peña (1945-51), més conegut com el rector «puño y leña» i com a etern director general de la Caixa de Pensions (1940-76), càrrec assolit gràcies a la depuració del seu antecessor, el catedràtic de dret mercantil i exdegà Josep Maria Boix Raspall.

Amb tot, la consolidació institucional del SEU va tenir com a torna el seu pas d'element agitador i reivindicatiu a mantenidor de l'ordre i l'ortodòxia franquista, amb una rellevància ideològica més aviat escassa i una burocratització creixent, per desànim dels sectors més ideologitzats. Per al *joseantoniano* Juan Echevarría, màxim responsable aleshores del sindicat estudiantil al districte barceloní, la vaga de tramvies i l'enfrontament amb el governador civil Eduardo Baeza Alegria de

40. MORENTE VALERO, F., «Entre sotanes i camises blaves: educació i socialització política dels joves en el franquisme», a *Història i memòria. El franquisme i els seus efectes als Països Catalans*, València, Universitat de València, 2007, p. 149-150.

41. COLOMER I CALSINA, J. M., *Els estudiants de Barcelona sota el franquisme*, Barcelona, Curial, v. I, p. 25.

1951, van marcar el punt de no retorn.⁴² Va ser precisament arran de la crisi ministerial de 1951 que el longeu Ibáñez Martín —del 9 d'agost de 1939 al 18 de juliol de 1951— va ser substituït pel també catòlic Joaquín Ruiz Giménez. Catequè de filosofia del dret, molt més jove i amb experiència política a l'entorn vaticanista, rebia l'encàrrec de sintonitzar el franquisme amb un entorn polític internacional de guerra freda.

Paradoxalment, seria dins d'aquest espai privilegiat d'expressió d'inquietuds culturals i polítiques, on alguns joves falangistes i catòlics evolucionarien cap a posicions incipientment crítiques. És el món de les revistes *Laye* (1950-1954) i *Cuadrante* (1946-1947), amb gent tan significativa com Manuel Sacristán, en procés de desfalangització, Josep Maria Castellet, Jaime Gil de Biedma, els germans Goytisolo i Ferrater o Carlos Barral.⁴³ També trobem altres primerencs espais de dissidència i llibertat. Són els casos de penetració per part de l'oposició clandestina seguint l'estratègia de la III Internacional; o de petits nuclis intel·lectuals entorn de figures concretes com, en el cas de la UB, Jaume Vicens Vives o el ja citat Sacristán.

Alguns evolucionaran decebuts per l'arraconament ideològic; mentre que d'altres reaccionaran davant la realitat políticossocial descoberta a través d'activitats assistencials a l'extraradi urbà. Fins i tot, iniciatives com el Servicio Universitario de Trabajo van acabar generant desafecció vers el projecte nacionalcatòlic, en comprovar de primera mà la repressió i la pobresa de bona part de la població. Alguns d'aquells voluntaris, cridats inicialment a ser l'avantguarda de la dictadura, van acabar desencantant-se i, en alguns casos, militant a l'oposició.⁴⁴

La incapacitat del SEU per enquadrar políticament l'alumnat, sumada a la pèrdua de nervi ideològic, havia accentuat el divorci entre representants i representats. A les universitats de Madrid i Barcelona, on el fracàs de la política franquista de socialització juvenil era palesa, l'hegemonia del sindicat oficial era només formal i restringida als càrrecs superiors, en bona mesura extrauniversitaris i nomenats per les jerarquies de la Secretaría Nacional del Movimiento. En realitat, a les facultats i escoles tècniques els delegats eren escollits directament pels estudiants.

42. Entrevista personal amb J. Echevarría Puig, Barcelona, 7 de maig de 2014. FANÉS, F., *La vaga de tramvies de 1951*, Barcelona, Laia, 1997; RICHARDS, M., «Falange, autarquia i crisi. La vaga general de 1951 a Barcelona», *Segle xx. Revista catalana d'història*, 3, Barcelona, UB i Fundació Cipriano García, setembre del 2010, p. 95-124.

43. BONET, L., *La revista Laye. Estudio y antología*, Barcelona, Nexos, 1988; PINILLA DE LAS HERAS, E., *En menos de la libertad. Dimensiones políticas del grupo Laye en Barcelona y en España*, Barcelona, Anthropos, 1989.

44. RUIZ CARNICER, M. Á. (ed.), *Una juventud en tiempo de dictadura. El Servicio Universitario de Trabajo (SUT) 1950-1969*, Catarata, Madrid, 2021.

El marge de maniobra de Ruiz Giménez s'evidenciava insuficient. La mateixa dictadura s'enrocava davant d'incidents com els viscuts a Madrid el 25 de gener de 1954 contra la visita de la reina britànica Isabel II a Gibraltar; la proposta fallida d'un Congreso de Escritores Jóvenes a la Universitat de Madrid organitzada per alguns estudiants vinculats al Partit Comunista d'Espanya (PCE), amb el suport de Dionisio Ridruejo i del rector Pedro Laín Entralgo —desconeixedors de la implicació comunista—, i l'oposició del SEU; o el finalment prohibit Primer Congreso Nacional de Estudiantes previst per novembre del 1955.

El règim era conscient del trencament i del fracàs de la política franquista de socialització juvenil, on l'hegemonia del sindicat oficial era només formal i restringida als càrrecs superiors. En realitat, a les facultats i escoles tècniques els delegats eren escollits directament pels estudiants. El mateix rector Laín Entralgo presentava al dictador un «informe respecto a la situación espiritual de la juventud española» que conclouia que «la mayoría de los jóvenes españoles se apartaban por igual de la ortodoxia católica y de los ideales del Alzamiento Nacional del 18 de julio».⁴⁵ Tanmateix, el general havia pres nota de la creixent desafecció universitària i intel·lectual, i el seu ressò s'escolava fins i tot al discurs de Cap d'Any de 1955:

Es evidente que en todo concierto se acusan más los sonidos de los que desafinan que los que permanecen en el conjunto de la armonía. Por ello, no debemos dejarnos impresionar por los resabios liberales que en la vida de relación algunas veces se acusan; cual sepulcros blanqueados no les falta brillantez ni encanto, pero que al acercarse a ellos se aprecia aquel tufillo o hedor masónico que caracterizó nuestros años tristes.⁴⁶

Tot plegat esclatava el primer de febrer del 1956, quan tres mil estudiants madrilenys demanaven la celebració d'un veritable Congreso Nacional de Estudiantes que trenqués el monopoli del SEU.⁴⁷ Els dies següents es produïren protestes i enfrontaments diversos entre indefensos manifestants universitaris i armats simpatitzants franquistes. Els «successos de febrer» esdevenien el primer episodi significatiu i explícit d'oposició universitària a la capital contra el règim.⁴⁸

45. ÁLVAREZ JUNCO, J., «Estudio introductorio», PRADERA, J., *La mitología franquista (1933 a 1936)*, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2014, p. 17.

46. Citat a ÁLVAREZ LOBATO, P. i ÁLVAREZ SAN MIGUEL, C., «La censura cinematográfica en España», a MONTEJO GONZÁLEZ, Á. L., (coord.), *Sexualidad, psiquiatría y cine*, Barcelona, Glosa, 2010, p. 67.

47. FERNÁNDEZ-MONTESINOS GURRUCHAGA, A., *Hijos de vencedores y vencidos: los sucesos de febrero de 1956 en la Universidad Central*, Memòria de màster, Madrid, Departamento de historia contemporánea, Universidad Complutense, <<http://eprints.ucm.es/8227/1/universidad1956.pdf>>.

48. PRADERA, J., «Una nueva visión de la guerra civil», a PRADERA, J., *La transición española y la democracia*, Madrid, Fondo de Cultura Económica de España, 2014, p. 124. Sobre aquesta generació de

La posterior crisi ministerial no va solucionar res. Al contrari, va tancar qualsevol possibilitat d'evolució amb el nomenament del falangista i catedràtic de dret mercantil Jesús Rubio García-Mina el 16 de febrer de 1956. El primer d'abril, coincidint amb l'aniversari de la fi de la Guerra Civil, es feia públic a Madrid un altre manifest generacional, on es denunciava el fracàs del franquisme a nivell material i cultural, però també cívicament, en perpetuar la fractura entre les dues Espanyes. Més enllà del fet i del contingut, el més rellevant era l'extracció dels signants, ja que, a més d'algun representant dels vençuts, «cinco de los siete detenidos estaban vinculados con los vencedores de la Guerra Civil por su historia personal o familiar».⁴⁹

El nou curs no començaria millor: el 7 de novembre de 1956, una manifestació convocada pel mateix SEU contra els successos d'Hongria va ser durament reprimida per la policia, amb nombroses multes i el tancament governatiu, tant del centre madrileny com del barceloní. En els següents cursos, la contestació estudiantil no faria sinó incrementar-se, tant als centres habituals —Madrid⁵⁰ i Barcelona— com a la resta del mapa universitari.⁵¹ És en aquest període que el Govern Civil de Barcelona comença a acumular documentació centrada en les denominades «perturbaciones del orden académico».

A l'arxiu històric, conservat en el pàrquing mòbil estatal vora la Ciutadella barcelonina, trobem detallats resums de les diferents reunions i assemblees, seguiments, perfils dels dirigents estudiantils i, fins i tot, intents de resums programàtics de gran utilitat, tant per la informació (de vegades, desinformació) que contenen com per les reflexions que sovint incorporen. Per exemple, el gener del 1957 es palpa la preocupació davant la segona vaga de tramvies a la ciutat de Barcelona,⁵² menys exitosa i espontània que la de 1951, però amb una participació més explícita de l'oposició clandestina, inclosa la universitària. Malgrat els intents governamentals, les reivindicacions estudiantils havien arribat al carrer i començaven a vincular-se amb la resta de moviments opositors.⁵³

1956 comptem amb els treballs, més històric-periodístic, de LIZCANO, P., *La generación del 56: la Universidad contra Franco*, Madrid, Saber y Comunicación, 2006; i, més testimonial, de LÓPEZ PINA, A. (ed.), *La generación del 56*, Madrid, Marcial Pons, 2010.

49. PRADERA, J., «Una nueva visión de la guerra civil», a PRADERA, J., *La transición española y la democracia*, Madrid, Fondo de Cultura Económica de España, 2014, p. 125-126.

50. Per conèixer amb detall els successos al centre madrileny: ÀLVAREZ COBELAS, J., *Envenenados de cuerpo y alma. La oposición universitaria al franquismo en Madrid (1939-1970)*, Madrid, Siglo XXI, 2004.

51. Per a una visió de la creixent conflictivitat estudiantil durant el franquisme des de la perifèria: RUBIO MAYORAL, J. L., *Disciplina y rebeldía. Los estudiantes en la Universidad de Sevilla, 1939-1970*, Sevilla, Universidad de Sevilla, 2005; GURRIARÁN, R., *Inmunda escoria. A universidade franquista e as mobilizações estudantis em Compostela 1939-1968*, Vigo, Xerais, 2010.

52. COLL PIGEM, M.; PUIG PLA, J., *La vaga d'usuaris de tramvies de Barcelona de 1957*, Vic, Eumo, 2008.

53. MANENT, A., «Domingo Madolell, capítol dels estudiants antifranquistes», *En un replà del meu temps. Retrats d'escriptors i polítics*, Barcelona, Proa, 1999, p. 199-201.

Quan el 21 de febrer de 1957 s'ordeni la reobertura de la UB, les autoritats es veuran sorpreses per la Primera Assemblea Lliure d'Estudiants reunida al Paraninf. Gairebé un miler d'estudiants, al marge del SEU i amb representants de diverses sensibilitats polítiques, acordaven exigir la retirada de la policia, l'anul·lació de les sancions, la supressió del sindicat únic, un règim de llibertats i, com a Madrid, un nou Congreso Nacional de Estudiantes. En un telegrama remès des de la capital catalana pel governador civil Felipe Acedo Colunga al ministre de Governació Blas Pérez González (ambdós destacats fiscals durant la primera repressió franquista), el primer assegurava dramàticament: «Hemos perdido definitivamente la universidad».⁵⁴

Davant la gravetat de la situació, el mateix director general d'universitats, Torcuato Fernández Miranda, es desplaçava a Barcelona i la policia intervenia. Gairebé el 9% dels estudiants de la UB acabarien sancionats: «Tres-cents alumnes van perdre la matrícula, dos-cents seixanta-cinc van haver de repetir curs i alguns van haver de fer el servei militar en llocs de càstig, mentre d'altres veieren anul·lats llurs drets de passar per les Milicias Universitarias».⁵⁵ Però la repressió ja no podia ocultar la cristal·lització d'un moviment estudiantil a Madrid i Barcelona al marge del SEU i ja no limitat als representants d'algunes facultats i escoles tècniques.⁵⁶

Si les primeres protestes havien tingut més aviat un caràcter corporatiu, la poca traça de les autoritats havia acabat convertint-les, a les portes de la dècada dels seixanta, en polítiques. El desgast acumulat pel SEU es va veure accelerat coincidint amb el canvi generacional. Sense patir encara les massificacions dels setanta i vuitanta, els universitaris espanyols havien incrementat en nombre (95.000 alumnes el curs 1961-62, que es convertirien en 255.000 deu anys després), havien incorporat a la naixent classe mitjana i s'havien començat a trencar les barreres entre vencedors i vençuts. El 1962, sobre un total de més de 100.000 universitaris, només 3.310 militaven al partit únic.

De fet, el 1960 ja s'havia creat una Associació Democràtica d'Estudiants de Catalunya, concebuda com el primer intent d'oposició sindical unitària al districte barceloní. La iniciativa va correspondre al ja aleshores predominant Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC). Els comunistes catalans es beneficiaven de

54. Citat a DE RIQUER, R., *La dictadura de Franco*, Barcelona i Madrid, Crítica i Marcial Pons, 2010, p. 391.

55. MANENT, A., «Domingo Madolell, capítol dels estudiants antifranquistes», *En un replà del meu temps. Retrats d'escriptors i polítics*, Barcelona, Proa, 1999, p. 201-203.

56. Aquest article se centra en els successos viscuts a la UB. Per referències sobre el cas de les escoles tècniques, comptem amb els excel·lents *Quaderns d'història d'enginyeria* (1996-2012) i els *Documentos de la Escuela de Ingenieros Industriales de Barcelona* (1991-2014) dirigits i editats, respectivament, per LUSA MONFORTE, G., Barcelona, UPC.

l'experiència en la lluita sindical clandestina, de l'atracció per les seves clares connotacions antifranquistes i d'una certa reputació fruit de la preeminència sobre els moviments de protesta contemporanis europeus. Amb tot, aquesta ascendència tenia les seves limitacions. En un informe intern del mateix partit, l'estricta militància total a Catalunya es xifrava en 1.168 membres el 1962, dels quals més de 800 eren a la província de Barcelona i la meitat d'aquests a la seva capital.⁵⁷

En aquests espais de llibertat polititzats de forma creixent també trobem d'altres formacions, majoritàriament ubicades dins l'esquerra i el marxisme, i amb uns números menors que el PSUC: el Moviment Socialista de Catalunya (MSC, del qual se separarien els socialdemòcrates), el Front Obrer de Catalunya (FOC, versió catalana del Frente de Liberación Popular —FLP o *felipe*— espanyol) o el Front Nacional de Catalunya (FNC), o encara nuclis menors entorn de la històrica Unió Democràtica de Catalunya o els catòlics catalanistes de CC.

Tot i que aquests grups més conscienciats políticament seguien sent minoritaris —sobretot en militància—, les seves accions assoleixen durant aquests anys gran poder de convocatòria i, sobretot, d'incidència pública i política, i s'estableixen connexions amb la resta de moviments d'oposició. Així, el moviment estudiantil en solidaritat amb els vauquistes asturians de 1962, sota el rectorat d'Antoni Torroja Miret, portarà al tancament de les facultats barcelonines de Dret i Econòmiques i al darrer Consell de Guerra militar contra els estudiants implicats a l'incident.⁵⁸

Si algú creia que el franquisme s'estava endolcint, la duresa de la repressió contra la primera gran vaga obrera després de la guerra, la reacció davant del mal anomenat «Contubernio de Múnich» o la detenció, tortura i posterior ajusticiament del dirigent comunista Julián Grimau, evidenciaven l'error. En aquest clima, encara prenen major rellevància protestes com les abans citades o el manifest de 102 intel·lectuals contra les tortures a Astúries, remesa al ministre d'Informació i Turisme, Manuel Fraga, i on s'inclouïa la signatura de tres catedràtics: José Luis López Aranguren de Madrid, i Josep Lluís Sureda i Ángel Latorre de Barcelona.

QUAN EL FRANQUISME PERD LA UNIVERSITAT

A redós d'aquesta creixent conflictivitat i complexitat, a principis de 1965 va cristal·litzar a Madrid i Barcelona una dinàmica de freqüents assemblees lliures d'estudiants de facultat o fins i tot de districte. El 12 de febrer, per exemple, la Universitat catalana acollia la I Assemblea Lliure d'Estudiants del districte, on es decidia trencar amb el SEU i constituir una organització pròpia, tot convocant

57. MAYAYO, A., *Josep Solé Barberà: la veu del PSUC*, Barcelona, L'Avenç, 2007, p. 32 i 35-37.

58. Hi ha un documental sobre aquells fets: CANALS, E. (dir.), *Barcelona 1962. L'ombra dels Creix*, Barcelona, Optim TV i CCMA, <<http://blogs.ccma.cat/senseficcio.php?itemid=54505>>.

unilateralment eleccions de delegats. La decisió havia d'anar seguida d'una manifestació en favor de la sindicació lliure, però «estudiantes de las Falanges Universitarias, tradicionalistas y otros adeptos» es van avançar en contraprogramar una demostració pro Gibraltar espanyol. La policia armada, poc atenta als matisos, va carregar contra els segons pensant que eren els primers. Apallissats pels propis, alguns d'ells «se agregaron a la manifestación anti-SEU, por el resentimiento que les había producido la violenta acción de la policía».⁵⁹

No tot era tan esperpèntic. En el context de la IV Asamblea Libre i la Semana por la Paz a Madrid, el règim reprimia amb duresa una manifestació d'estudiants el 24 de febrer i provocava una important resposta pública de suport. Amb voluntat de tallar de soca-rel qualsevol contaminació al cos docent, va dictar-se l'expulsió dels catedràtics més significats: López Aranguren, Agustín García Calvo, Enrique Tierno Galván i, de forma temporal, Santiago Montero Díaz. Posteriorment, dimitiria en solidaritat José María Valverde a Barcelona per refugiar-se al Canadà i demanaria l'excedència Antonio Tovar a Madrid per traslladar-se a Argentina com a catedràtic visitant.⁶⁰

L'escalafó, fos per convicció o per por a les sancions, no tenia instints suïcides i majoritàriament s'abstenia de posicionar-se públicament. L'historiador Ramón Carande, en una carta privada, es mostrava summament crític amb el conservadorisme del cos docent:

Lo *único* claro, me parece, es que nada debemos esperar de la Universidad, incluso si expulsase (¿cuándo?) a los policías, mientras imperen los docentes actuales. En lugar de (¿nuevas?) universidades, sin profesores, necesitamos muchos miles de escuelas y maestros. *Únicamente* cuando lleguen a discurrir los españoles, discurriendo harán que se conmuevan las estructuras más reacias, y barrerán a las que están ya putrefactas».⁶¹

Amb tot, generalitzar la caracterització també resulta injust i, en el cas barceloní, els estudiants opositors vam poder comptar amb un compromís variable per part d'alguns professors ajudants i certs catedràtics, sospitosos habituals i objecte de

59. Arxiu Històric del Govern Civil de Barcelona (AHGCB), «Ambiente en torno al Sindicato Español Universitario (SEU). Desorientación en los mandos de éste, etc.», Correspondencia Gobernador Civil, caps 136, Barcelona, 17 de febrer de 1965.

60. MORÁN, G., *El cura y los mandarines. Historia no oficial del Bosque de los Letrados. Cultura y política en España, 1962-1996*, Madrid, Akal, 2014, p. 407 i 557-558, l'autor inclou també com a sancionat a la Universitat de Madrid el professor de FEN, Roberto García de Vercher. Però d'altres fonts només l'apunten com a present en la capçalera de la manifestació que, junt amb els altres professors citats i milers d'alumnes, volien arribar al Rectorat per lliurar les conclusions de l'assemblea.

61. Citat a FONTANA, J., «Todo está por hacer y todo es posible», *El viejo topo*, Barcelona, 280, maig de 2011, p. 8, carta privada adreçada a l'autor el juliol del 1970.

múltiples informes des del Govern Civil. De fet, segons aquests informes «este DISTRITO UNIVERSITARIO [referint-se a Barcelona] es el más permisivo de toda España académicamente y dónde se celebran sin dificultad este tipo de actos».⁶²

Davant de les mobilitzacions estudiantils, el desprestigi i rebuig creixents i l'evident poca representativitat del SEU, el nou ministre i catedràtic de química orgànica Manuel Lora-Tamayo decideix desmuntar-lo. El 2 d'abril de 1965 es feia efectiva la primera i única dissolució d'una organització d'enquadrament massiu per part de la dictadura. L'excepcionalitat evidencia la transcendència de la decisió.

El règim actuava clarament a la defensiva i la junta de delegats barcelonina, conscient d'estar davant una primera victòria, es negava a reconèixer les noves Asociaciones Profesionales de Estudiantes (APE), també d'afiliació obligatòria, i propugnava un exitós boicot a les eleccions oficials convocades pel 8 de novembre de 1965, mentre que la participació a les eleccions lliures aconseguia aplegar més de 600 candidatures i un 80 % de participació.

Les autoritats van tornar a reaccionar amb la contundència repressiva habitual davant del desafiament. A Barcelona, la resposta va estar encapçalada pel nou rector —nomenat per Lora-Tamayo, després del breu mandat d'Alcobé i Noguer— i catedràtic de farmacologia Francisco García-Valdecasas Santamaría: van obrir-se diversos expedients, es va expulsar els delegats i es va anunciar la pèrdua de la condició d'alumnes oficials de tots aquells que no justificuessin la seva abstenció a les eleccions de les APE.

Els intents per retornar a una certa normalitat, amb la represa de les classes i el sobreseïment de la majoria dels expedients incoats, va revelar-se com un pur miratge. El 28 de febrer de 1966 s'engegava l'enèsim cicle de conflictes amb la celebració d'una nova assemblea de districte que apostava per la creació d'un sindicat democràtic i unitari. Donada la impossibilitat de trobar-se en un local universitari, es va optar pel convent barceloní dels Caputxins —d'aquí el sobrenom de la *Caputxinada*—, cercant la protecció jurídica fruit dels acords subscrits entre el règim franquista i l'Església catòlica.

El 9 de març tenia lloc el congrés constituent del SDEUB. S'hi van reunir 450 representants dels estudiants (consellers i delegats de curs elegits l'octubre anterior, així com observadors dels cursos preuniversitaris d'alguns instituts i escoles), 18 professors (entre ells García Calvo, expulsat de la Universitat de Madrid l'any anterior), periodistes,⁶³ i diverses persones de l'oposició, entre les quals hi

62. AHGCB, «Reunión “Coordinadora Nacional del Sindicato Democrático de Estudiantes Universitarios”», Servicio de Información, Dirección General de Seguridad, Barcelona, capsa 318, 17 de maig de 1976, p. 1.

63. OBIOLS, R., *El mínim que es pot dir. Memòries polítiques*, Barcelona, RBA, 2013, p. 142, inclou la llista dels 18 professors assistents: Joan Albert Asens, Josep Cano, Lluís Carreño, Xavier Folch, Miquel Gich,

havia intel·lectuals com Carlos Barral, Oriol Bohigas, Maria Aurèlia Capmany, Salvador Espriu, José Agustín Goytisolo, Josep Martorell, Joaquim Molas, Antoni de Moragas, Joan Oliver (Pere Quart), Albert Ràfols-Casamada, Jordi Rubió i Balaguer, Ricard Salvat, Antoni Tàpies i Francesc Vallverdú.

A la trobada van aprovar-se els estatuts de la nova entitat, un resum de la declaració de principis, el Manifest per una Universitat Democràtica i un «Llamamiento a los estudiantes de toda España» per a constituir rèpliques del SDEUB a tot el territori. En plena discussió, quan ja havien intervingut dos delegats estrangers i dos professors i corresponia el torn a altres convidats, va tenir-se notícia que la policia havia rodejat el recinte. Durant els tres dies de bloqueig, van rebre el suport de diverses entitats culturals i professionals, alguns eclesiàstics, i personatges diversos del món de la cultura.⁶⁴ Finalment, el mateix Franco va donar l'ordre de desallotjament. «¡Esto se tiene que acabar!» hauria dit al seu ministre de la Governació, Camilo Alonso Vega.⁶⁵ La policia irrompia en el recinte, fixtant els participants i detenint unes poques persones.

Immediatament, el rector barceloní assumia el relleu repressiu amb el tancament de la universitat, la rescissió del contracte de 19 professors i la sanció a la majoria dels delegats presents i, fins i tot, d'absents com Enric Argullol Morgadas.⁶⁶ També s'intentaren accions contra els professors reunits al despatx particular del catedràtic Trias Fargas a la rambla de Catalunya el mateix matí del dia 9. S'hi havien aplegat a més de l'amfitrió, Latorre, Sureda, Jiménez de Parga, Estapé, Manuel Díez de Velasco i Antoni Badia i Margarit, i dos estudiants, el ja citat Argullol com a delegat de Dret i Albert Broggi subdelegat d'Econòmiques.

Menys fortuna van tenir la resta de víctimes de la contundència rectoral. Així, els 69 professors no numeraris que van signar una carta de protesta al rector i un telegrama al ministre demanant la destitució del García-Valdecasas i l'aixecament de les sancions contra els implicats a la Caputxinada, foren expedientats i expulsats per no haver respectat el procediment administratiu.

Amb tot, la Caputxinada no va tenir únicament efectes repressius, sinó que poden assenyalar-se fins a tres conseqüències positives per a l'oposició: va ampliar

---

Lluís A. Gorostiaga, Miquel Izard, Antoni Jutglar, Xavier Llimona, Enric Lluch, Joaquim Marco, Carles Martí, Ricard Martín, Jordi Molina, Josep Maria (Raimon) Obiols, Gabriel Oliver, Manuel Sacristán, Jordi Solé Tura, José María Valverde i Enric Vilardell; i dels set periodistes: Josep Maria Cadena, Antonio Figueuelo, Roger Jiménez, Pere Pasqual Piqué, Joan Pedret Muntañola, Lluís Permanyer i Agustí Pons.

64. GATELL, C. i SOLER, G., *Martí de Riquer. Viure la literatura*, Barcelona, La Magrana, 2008, p. 350-358.

65. Citat per OBIOLS, R., *El mínim que es pot dir. Memòries polítiques*, Barcelona, RBA, 2013, p. 145. Tot l'episodi es relata en primera persona a les pàgines 141-150.

66. AHGCB, «Nota informativa. Actividades estudiantiles», Jefatura Superior de Policía de Barcelona, Correspondencia Gobernador Civil, capsa 95, 28 de març de 1966.

els cercles de descontents i opositors al franquisme; va apropar a gent de forces polítiques divergents —del catalanisme catòlicconservador al marxisme—, tot convertint-se en un precedent de la futura Assemblea de Catalunya a través de la Taula Rodona Democràtica; i, finalment, va donar consistència i reconeixement al sindicalisme democràtic estudiantil i aconseguí la complicitat d'una part del professorat i serví de model per a altres centres.

De cara al règim, també podem identificar tres conseqüències: el franquisme reconeixia la seva derrota dissolent les associacions, veia com la primera vaga general universitària era convocada amb èxit el 7 de febrer i descobria com es consolidava el moviment d'oposició amb el naixement de la versió madrilenya del SDEUB el 26 d'abril. Tot plegat preocupava, i molt, a les autoritats.⁶⁷ Any rere any creixia el nivell de conflictivitat, en una barreja de reivindicacions genèriques de caràcter democràtic amb d'altres de pròpies com les referides a l'autonomia econòmica i institucional de la universitat, reforma de plans d'estudi, desmassificació de les aules, democratització de les estructures de govern, millora de les condicions laborals o aposta decidida per la recerca.

A les portes de la seva primera gran expansió —tant de centres com d'alumnat i professorat—, el sistema universitari espanyol es veia sotmès a fortes tensions. Les reivindicacions sindicals estudiantils es tenyien políticament, sincronitzaven amb l'oposició clandestina i amb els aires de revolta dels països de l'entorn. Fins i tot, membres concrets dels claustres i especialment els professors no numeraris se sumaven progressivament a les protestes. El franquisme s'havia mostrat molt més eficient en la tasca de destrucció i anorreament del model republicà, que no en la construcció d'una alternativa capaç d'enquadrar les noves generacions i de permetre-li dotar-se de nous quadres ideològicament fidels. Al llarg del tardofranquisme, les aules universitàries esdevindrien un dels focus principals de protesta, oposició i conflicte, a l'espera que la democratització permetés construir un model universitari —d'educació, de recerca i de gestió— capaç de superar el llegat de la dictadura.

67. Per a una crònica subratllant el potencial de les protestes estudiantils pel seu vincle amb les obreres: MARAVALL, J., *Dictatorship and Political Disent. Workers and Students in Franco's Spain*, Cambridge, Tavistock Publications, 1978.